

Käsikiri ja uurijad

“Liber Census Daniae” ja/või “Codes ex-Holmiensis”?

Tiina Kala

“Liber Census Daniae”, täpsemalt selle üks osa – “Taani hindamisraamatu” Eestimaa nimistu –, kuulub kindlasti Eesti vanema ajaloo tuntumate allikate hulka. 13. sajandi dokumentide seas võib selle kõhkluseta seada Henriku “Liivimaa kroonika” kõrvale. Eestimaa nimistu sisaldab arvukalt Põhja-Eesti kohanimesid koos külade suurusega adramaades ja nende omanikega; tihtipeale on märgitud ka omanike vahetumine, samuti külade jaotumine kihelkondadesse. Kuigi need andmed on kohati segased, mõnel pool ka ilmselt ekslikud, ei sisalda ükski teine nii varane Eestit puudutav allikas niisugust teavet nõnda kontsentreeritud kujul. Oma üldisest tuntusest hoolimata on “Taani hindamisraamat” aga tänini ümbritsetud teatud salapäraga ja andnud alust erinevateks spekulatsioonideks. Elavat rahvalikku huvi “Hindamisraamatu” Eestimaa nimistu vastu on suuresti alal hoidnud võimalus tähistada Paul Johanseni käsitluse dateeringust lähtuvalt Põhja-Eesti külade ja väikelinnade juubeleid.

Küllap teab enamik “Taani hindamisraamatu” uurimisse lähemalt süvenenud huvilisi, et “Liber Census Daniae” Eestimaa nimistu ei ole füüsiliselt eraldiseisev allikas, vaid osa köitest, mis sisaldab peale Taani riigi maade loetelu veel väga paljusid eriteemalisi 13. sajandil (v. a. üks erand) ümber kirjutatud tekste. Selle tekstikogumi täpne tekkeaeg, -koht ja -põhjus ei ole teada. Sajandite jooksul on seda säilitatud erinevais kohtades, tänapäeval asub koodeksi Taani Riigiarhiivis Kopenhaagenis.

Järgnevalt ei ole kavas lähemalt vaadelda “Taani hindamisraamatu” Eestimaa nimistut,

vaid käsikirjaköidet, milles see nimistu leidub, teadusliku huvi tekkimist selle tekstide kogumi vastu ning selle edasist uurimislugu. Kuna kõnesoleva köitega seotud erialakirjandus on laialdane ja üsna erineva tasemega, siis ei pretendeeri siinne ülevaade iga üksiku historiograafilise detaili esitamisele, vaid pigem käsikirja uurimisloo üldiste tendentside väljatoomisele. Käsikirja kui terviku iseloomustamine peaks ergutama mõtlema sellele, millist osa on “Taani hindamisraamat” sisaldava tekstikorpuse uurimises seni etendanud konkreetsete uurijate ja koolkondade huvi ning kas käsitletud üksikteemade olulisus tuleneb objektiivselt käsikirja iseloomust. Sellega seoses tekivad ka uued oletused käsikirja tekkeloo ja -põhjuste kohta.

Nimetus

Mida siis täpsemalt kujutab endast “Taani hindamisraamatu” sisaldav käsikirjaköide? Ei selle allika kirjandusest tuntud ladinakeelne nimetus – “Liber Census Daniae” – ega ka taani uurijate seas rohkem levinud (ja kaasaegses arhiivisignatuuris kasutatud) “Kong Valdemars Jordebog” ole selle tekstikogumi originaalpealkirjad, vaid hiljem uurijate antud nimetused. Nagu paljude keskageste allikate puhul tavaline, puuduvad nendel tekstidel üldse algsed pealkirjad. Et Taani ja Eesti maade loetelu(d) on vaid osa sellest mahukast tekstikorpusest ning vastav nimetus ei kajasta seega kogu köite sisu, kasutan allpool koodeksi vana signatuuri “Codex Holmiensis” A 41 (või “Codex ex-

Holmiensis" A 41 – endine Sockholmi koodeks A 41) ehk lühidalt lihtsalt A 41.

Kodikoloogiline kirjeldus

Kõide A 41, tänapäevase täissignatuuriga *Rigsarkivet, 205, Indre Forhold, 1290–1300, C 8, Kong Valdemars Jordebog*, on väike puukaante-ga raamat mõõtmetega 16,7 x 12,3 cm, milles on 7 + 153 sekundaarselt numereeritud pär-gamentlehte. Kuna köitest eemaldati 17. sajan-dil maadenimistu poognad, mis taasühendati koodeksiga alles 19. sajandi teisel poolel, on köite seljanahk praegu jäetud kinnitamata, et köitmed oleksid näha. Seljanahale on kuldse värviga trükitud vana signatuur *A 41*. Fol. 1v on sekundaarselt musta tindiga üles tähenda-tud köite sisu. Köite poognad on järgmised:¹

$$1^1 + (IV-2^{\text{post}7})^7 + (IV-1^{\text{ante}1})^7 + 5.IV^{47} + (IV-1^{\text{post}54})^{54} + (IV + 1^{54a})^{61} + (IV-1^{\text{ante}65})^{68} + 2.IV^{84} + (IV-2^{\text{post}90})^{90} + IV^{98} + (IV-2^{\text{post}104})^{104} + 5.IV^{144} + (IV-1^{\text{post}151})^{151} + (II-2^{\text{ante}152})^{153}$$

Millalgi uusajal poognad numereeriti: iga poogna esimese lehe alumises paremas nur-gas on väike araabia number, mis on poogna number.

Nagu poognavalemist näha, koosneb terve kõide (v. a. viimane poogen) täpselt ühesugus-test, neljast paarislehest kokku pandud poog-natest. Mõnest poognast on lehti eemaldatud, seda ei ole aga tehtud sekundaarselt, vaid köite moodustamisel või veelgi varem, juba poogna-te kirjutamisel. Eemaldatud lehed on materja-li säästmiseks ära lõigatud tekstiosade lõpust, sealt, kus üks sisuline osa on läbi saanud.

Kõik köites leiduvad tekstiosad on kirju-

tatud ühesuguses 13. sajandi raamatukirjas. Varasemad uurijad on eristanud 2–4 erineva kirjutaja kätt,² ent võimalik, et tegu on siiski ainult ühe kirjutajaga. Sõltumata sellest, kas kirjutajaid on olnud üks või mitu, võib kindlalt öelda, et kogu tekstikorpuse on valminud ühes töökojas, enam-vähem ühel ajal ja üheliigiliste kirjutusvahendite ja -materjalidega. Sellele viitab ka pärgamendilehtede joonimise viis: peale kahe erandi on kõigis tekstides 20 rida leheküljel (22 rida fol. 91r võib veel lugeda 20-realise joonimisviisi osaks): fol. 2r–7v on 31–32 rida ja fol. 85r–90r – 27 rida. Need tavapärasest erineva ridade arvuga tekstiosad moodustavad kumbki eraldi sisulise terviku: fol. 2r–7v asub kalender, fol. 85r–90r paavstide nimekiri Peetrusest Gregorius IX-ni. Ridade arvu muutus ei tähenda muutusi käekirjas. Paavstide nimekirja vormistus on jäänud poolikuks: paljude nimede ees puuduvad initsiaalid, samuti *c*-tähed sõna *cessavit* algusest surmadaatumi jaoks mõeldud lahtri ees. Surmadaatumite lahtrid on täidetud ainult fol. 85r–85v, s. o. Peetrusest Felixini, samuti Adrianuse, Johannese ja Marinuse nimede juures fol. 89r ja osalt fol. 89v–90r, ent mitte loetelu lõpuni. Kohati puudub surmadaatumi lahter tabelist üldse.

Tekstid on enamasti kaunistatud siniste ja punaste initsiaalide ja paragrahvimärkidega. Fol. 54av asenduvad sinised initsiaalid rohelis-tega. Fol. 99r muutub käekiri kitsamak-s; või-malik, et siit alates on tegu uue kirjutajaga.

Fol. 138r algab uus tekstiosa, mis seletab keerubi tiivasulgede tähendust. Selle juhatab sisse fol. 137v leiduv ilmekas joonistus inglise tekstiga tiivasulgedel.

Kui köite põhitekstid on kirjutatud kas

¹ Koodeksi lehekülgi on numereeritud vähemalt 153 korda: esimene numeratsioon on tehtud pliiatsiga, teine tindiga. Pliiatsinumeratsioonile on maadenimistu algusest, s. t. alates kaheksandast lehest tindiga peale kirjutatud uus numeratsioon, mis algab 1-st. See numeratsioon jätkub kuni fol. 54, alates fol. 54a jätkub pliiatsinumeratsioon. Pliiatsinumeratsioonile fol. 129–136 on tindiga peale kirjutatud numbrid 32–39, fol. 153 on pliiatsinumb-rile tindiga peale kirjutatud 55. Tindinumeratsioonis järgneb fol. 31-le fol. 40 (fol. 38–39 pliiatsinumeratsiooni järgi). Sellesse vahemikku sobivad eespool mainitud numbrid 32–39. Kõik tindiga numereeritud leheküljed (v. a. fol. 153) sisaldavad hindamisraamatu teksti. Tindiga numereeris koodeksi maadenimistu osa arvatavasti G. I. Sparfvenfeldt, kes omandas koodeksi 17. sajandi lõpul ning eemaldas sellest maadenimistu sisaldavad poog-nad (vt. nt. P. Johansen. *Die Estlandliste des Liber Census Daniae (LCD)*, Kopenhagen, Reval, 1933, lk. 165).

² Vt. S. Aakjær. *Kong Valdemars Jordebog*. – Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Svend Aakjær, 1. bind: text, København, 1926–1943; 2. bind: kommentar, København, 1926–1943; 3. bind: registre, København, 1945, siin 1. bind lk. 5–18; Johansen, LCD, lk. 153; E. Kroman. *Über die Herkunft der Handschrift des Liber Census Daniae*. – *Acta Philologica Scandinavica*, IX, 1936–1937, lk. 1–81.

ühe ja sama käekirjaga või sama koolkonna käekirjadega, siis fol. 151r keskele, kus lõpeb viimane pikem tekstiosa, on hilisema, 14.–15. sajandi käega kirjutatud *Pater Noster*, lehe alumine pool on ära lõigatud. Võimalik, et eemaldatud leheosal sisaldus kogu Meie Isa palve tekst, mis võidi eemaldada selleks, et palvet oleks mugavam lugeda või üksikul lehel kaasas kanda. Tuntud tekstikatkendite, praegusel juhtumil palveteksti leidumine pikema kirjutise lõpus tühjaks jäänud leheosal on keskaegsetes köidetes väga levinud. Ka leht fol. 151 järel on ära lõigatud. Algselt oli see poogna viimane leht nähtavasti tühi, arvestades eelneval lehel oleva *Pater Noster*'i analoogiat, võis sinna sekundaarselt olla midagi kirjutatud. Teine sekundaarne lisandus köites leidub poolikul lehel fol. 152r. See on katkend 14. sajandi esimesel poolel või keskpaigas kirja pandud testamendist. Fol. 153 on algselt olnud tühi, hiljem (14. sajandil?) on sinna kohmakalt üritatud järele joonistada fol. 137v olevat inglil kujutist.

Nagu mainitud, ollakse koodeksis leiduvate käekirjade arvu osas eri seisukohtadel. Svend Aakjær ja Paul Johansen eristavad nelja käekirja (A–D), kuigi nende arvamused ei ühti kõigi tekstide osas, Erik Kroman ainult kahte.³ Pole põhjust alahinnata ühegi nimetatud uurija paleograafiaalast kogemust, seega on koodeks A 41 käekirjade eristamine keerukas ja küsitav. Enam-vähem ühel nõul ollakse selles, et suures osas koodeksist domineerib üks peamine kirjutaja, kellele kuulub käekiri A. 1903. aastal identifitseeris K. Kaalund põhikäekirja A ühe teise käsikirja (“Codex Arnamagneæanus 455”) omaga, mille kirjutaja nimetas end teksti lõpul *frater Johannes Jutæ* – vend Johannes Jüütimaalt. 1298.

aastal on teda nimetatud Sorø tsistertslaste kloostrimungana.⁴ Et koodeksis leiduva Taani maadeloetelu esimese osa esialgne variant on kirja pandud 1231. aastal, paavstide nimekirja viimane paavst on 1241. aastal surnud Gregorius IX, Taani annaalid lõpevad aastaga 1219, benediktiinide reformireegel on Gregorius IX 1237. aasta initsiatiivi tulemus ja ka ühtegi koodeksi ülejäänud osa ei ole põhjust dateerida 13. sajandi keskpaigast hilisemaks, siis on kolm võimalust: kas kirjutas Johannes Jüütimaalt ümber mitmekümne aasta vanuseid tekste, tegutses väga pikka aega, või ei olnud A 41 kirjutaja üldse *Johannes Jutæ*.⁵

Äärmiselt huvitav on araabina numbrite kasutamine Taani annaalide osas fol. 58v–64r. 13. sajandil pruugiti araabia numbreid Euroopas peamiselt Itaalia matemaatika- ja kaubandusalastes käsikirjades. Põhja-Euroopas ei levinud araabia numbrid enne 14.–15. sajandit ja väljaspool matemaatika-alaseid tekste kasutati neid ka siis haruharva.⁶ Niisiis pole kirjutaja puhul välistatud mingi Vahemere-piirkonna koolituse mõju.

Koodeksi sisu ja tekkeprobleemid

Nagu eespool märgitud, sisaldab koodeks A 41 paljusid eriteemalisi osi – fiskaalseid, ajaloolisi, liturgilisi jms. Neid osi on suurema või väiksema põhjalikkusega loetlenud enamik seniseid A 41 uurijaid. Näiteks eristas Carl Schirren 15,⁷ Paul Johansen 8 suuremat tekstiosa, milles ta omakorda nimetab alajaotusi.⁸ Kõige detailsemalt eristas tekstiosi Svend Aakjær, nimetades kokku 33 erinevat teksti. Järgnevalt ongi esitatud koodeksi sisu Aakjæri jaotuse alusel:⁹

³ P. Johansen. LCD, lk. 153.

⁴ Sealsamas, lk. 154.

⁵ Jääb arusaamatuks, mille põhjal oletab Johansen Johannes Jutæ viibimist Lundis 1264. aasta oktoobris. Johanseni viidatud ürik tõendab vaid kuningas Eriku viibimist Lundis (Johansen, LCD, lk. 163).

⁶ Meyers Konversations-Lexikon. Siebzehnter Band, Leipzig und Wien, 1897, lk. 1020 (Ziffern).

⁷ C. Schirren. Verzeichniss livländischer Geschichts-Quellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken, Dorpat, 1861–1868, lk. 210–211.

⁸ P. Johansen. LCD, lk. 149–152. Johansen on maadenimistu osad esitanud mitte nende koodeksis esinemise järjekorras, vaid sisulises järjekorras.

⁹ S. Aakjær. Kong Valdemars Jordebog, lk. 18–33.

1. Kalender: fol. 2r–7v.
2. Nn. peasa, kus on loetletud kuninga isiklikud valdused ja tema sissetulekud riigimaksudest: fol. 8r–30r.
3. Kroonivalduste (ei kuulunud kuninga isiklike valduste hulka) nimistu: fol. 30r–32r.
4. Saarte nimistu, mis sisaldab peamiselt kuninga jahimaade loetelu väikesaartel: fol. 32v–34r.
5. "Talveööpeatuste" nimistu, mis sisaldab koormisi kuninga ja tema kaaskonna ülalpidamiseks kahel talveööl: fol. 34r–34v.
6. Hallandi nimistu: fol. 35r–36v.
7. "Piirinimistu": fol. 37r–37v.
8. Hallandi nimistu lisa: fol. 37v–38v.
9. Sissetulekute nimekiri: fol. 39r–39v.
10. Väike Eestimaa nimistu ja Preisi maakondade nimetused: fol. 40v.
11. Suur Eestimaa nimistu: fol. 41r–53v.
12. Adramaade nimistu: fol. 54r.
13. Linnade nimistu: fol. 54v.
14. Nn. vendade nimekiri: fol. 55r–57r.
15. Kuningas Valdemari annaalid [Taani annaalid] 1074–1219: fol. 58v–64r (fol. 57v–58r on tühjad).
16. Taani kuningate nimekiri: fol. 65v–66v.
17. Kirikuprovintside nimekiri (peapiiskopkonnad ja sufragaanid): fol. 67r–84r.
18. Keisri- ja kuningriikide nimekiri: fol. 84v.
19. Paavstide nimekiri: fol. 85r–90r.
20. *De regis filio captiuato atque in carcerem truso et inde liberato* ("Vangistatud ja kongi pandud ning seejärel vabastatud kuningapojast"): fol. 91r–97r.
21. 13 ladina värssi: fol. 97r–98r.
22. *Exposicio XII lapidum quibus fundamenta et muri facti sunt* ("12 kivist, millest on ehitatud vundament ja müürid"): fol. 98v.
23. Katkend benediktiinide ordureeglist: fol. 99r–104r.
24. *Continuacio distinctionum, quas dominus Innocencius papa III composuit sub figuris de sacramentis misse* ("Jätk selgitustele, mille pani kokku isand paavst Innocentius III missasakramendi kohta"): fol. 105r–126v.
25. Ribest Palestiinasse viiva teekonna kirjeldus fol. 127r.
26. Taanist Tallinna viiva teekonna kirjeldus fol. 127v–128v.
27. Seelandi valduste nimistu, mille Haquinus (Håkan) Palmesun andis üle kuningas Kristofer I-le: fol. 129r.
28. Falsteri nimistu: fol. 129v–133r.
29. Lollandi nimistu: fol. 134r–134v (fol. 135r tühi).
30. Fehmarni nimistu: fol. 135v–136r (fol. 136v tühi),
31. Joonistus keerubist: fol. 137v.
32. *Explicatio alarum cherubim et pennarum* ("Keerubi tiibade ja sulgede tähenduse selgitus"): fol. 138r–151r.
33. Katkend proua Margareta testamendist: fol. 152v.¹⁰

Koodeksi teoloogilised osad on enamasti versioonid suhteliselt tuntud tekstidest.¹¹ Köite algul olev kalender on pakkunud palju vaidlusainet. See sisaldab Püha Franciscuse ja Padua Antoniuse päevi ning seetõttu on arvatud, et kalender oli mõeldud kasutamiseks mõnes frantsisklaste konvendis.¹² Samas on kalendrisse lisatud ka Taani kuningaperet puudutavaid surmadaatumeid kuni Valdemar II-ni ja nii on Paul Johansen pidanud kalendrit Taani kuningakantselei ringkondadest pärinevaks. Toni Schmidid andmete toetudes on Johansen küll osutanud kalendris esinevatele frantsisklaste mõjutustele, ei Schmid ega Johansen ole neid mõjutusi aga pidanud piisavaks, et siduda kalendrit tervikuna frantsisklastega.¹³ Spetsiifiliste ordupühakute esinemist kalendris ei ole siiski õige ignoreerida

¹⁰ Selle testamendikatkendi on tervikuna ära trükkunud nii O. Nielsen kui ka J. Steenstrup (*Liber Census Daniae. Kong Valdemar den andens jordebog*, udg. O. Nielsen, København, 1873, lk. XXVII; J. C. H. R. Steenstrup. *Studier over Kong Valdemars Jordebog. Efter trykte og utrykte Kilder. Første Afdeling, Kjøbenhavn, 1873; Anden Afdeling, Kjøbenhavn, 1874, lk. 296*).

¹¹ Vaata täpseid viiteid C. Schirren. *Verzeichniss*, lk. 210–211.

¹² Vt. nt. C. Schirren. *Verzeichniss*, lk. 210; Chr. Westerdahl. *The Maritime Itinerary of the Tax Register of King Valdemar Sejr of Denmark (1202–1241)*. – *Deutsches Schifffahrtsarchiv* 13, 1990, lk. 325–375, siin lk. 337.

¹³ P. Johansen. *LCD*, lk. 149–150.

ja mingit frantsisklaste mõju need kindlasti näitavad, samas on pühakupäevi kalendris liiga napilt selleks, et kindlaimad otsustusi teha. Pühade suurusjärgud (märkused eri päevade tähistamise viisi ja pidulikkuse kohta) kalendrist puuduvad ja seega ei olnud kalender mõeldud liturgiliseks kasutamiseks.

Paul Johanseni arvates koostati tekstikogum kuninglikus kantseleis leskkuninganna Margareta ajal ajavahemikus 1260–1290¹⁴ (Margareta suri 1282. aasta detsembris, nii et vähemalt ärakirja alus pidi selleks ajaks valmis olema). Margareta kui “Eestimaa emanda” positsiooniga seletab Johansen ka Eestimaa nimistu pikkust ja põhjalikkust.¹⁵

Johansen möönab nii A 41-s leiduvate maadenimistute kui ka muude tekstide vananemist Margareta ajaks, pakkudes seletuseks oletust, et käsikiri valmistati noore, 1270. aastal umbes 20-aastase kuninga Erik Klippingi õpperaamatuks.¹⁶ Miks aga õpetada noort kuningat vananenud tekstide abil? Kui lähtuda Johanseni pakutud ajavahemikust 1260–1290, siis aastal 1260 olid tekstid juba vananenud, 1290. aastaks polnud kuningas Erik aga enam põrmugi noor. Niisiis jääb õpperaamatu versioon nõrgaks. Aastaid hiljem, poleemikas Erik Kromaniga, möönabki Johansen, et tegu ei pruukinud olla lapseeas kuninga õpperaamatuga, vaid juba sirgunud noore kuninga käsiraamatuga.¹⁷ C. Paludan-Müller pidas koodeksit A 41 kirjajarjutusraamatuks,¹⁸ hilisemad uurijad on selle seisukoha aga üksmeelselt tagasi lükanud.¹⁹

Carl Schirreni arvates ei kuulunud suurema osa teiste poognatega võrreldes erinevalt joonitud paavstide nimekiri esialgsesse

kõitesse, paavstide nimekirjaga samal viisil on aga joonitud ka koodeksi algul asuvad kalendrilehed, mida Schirren pidas algse kõite osaks.²⁰ Arvestades mõlema tekstiosa ühesugust vormistust, on tõenäosus, et need sattusid kõitesse erinevatel aegadel, siiski väike.

Erik Kroman osutab sellele, et eri sisuga tekstide paigutamine samade kaante vahele oli keskajal tavaline. Johansen väidab küll sellele vastu, öeldes, et nimetatud komme puudutab hiliskeskaega, mitte 13. sajandit.²¹ Selle vastuväitega saab nõustuda ainult niivõrd, kui võrd hiliskeskaegseid kõiteid on oluliselt rohkem säilinud kui 13. sajandi omi. Samas näitab isegi põgus pilk mis tahes suurema keskaegsete raamatute kollektsiooni kataloogi, et erisisulisi tekste sisaldavate 13. sajandi köidete arv on väga suur ja teoloogiliste ning grammatiliste või muude õppeotstarbeliste tekstidega on kokku köidetud ka maadeloetelusid ning kroonikamärkmeid.²²

Maadenimistu – uurijate seas koodeksi kõigist osadest kõige enam tähelepanu pälvinud osa – on esialgses versioonis valminud eri aegadel. Taani osa sihiks on peetud kavatsust loetleda kuninga sissetulekuid tema valdustest. Eestimaa osa koostamise eesmärk ei ole taani uurijaid huvitanud. Paul Johanseni arvates oli algselt tegu Tallinna piiskopi Thorkilli isiklikuks tarbeks tehtud raskesti loetavate ja korduvalt täiendatud mustandmärkustega, mis omakorda põhinesid 1219.–1220. aastal ristimisretkedel käinud munkade ülestähendustel. Thorkilli märkmed sattusid Johanseni oletust mööda kuningakantseleisse pärast seda, kui piiskop 1260. aastal arvatavalt Lundis suri,²³ A 41 kirjutaja kirjutas need aga vigaselt

¹⁴ P. Johansen. LCD, lk. 157.

¹⁵ Sealsamas, lk. 158.

¹⁶ P. Johansen. LCD, lk. 159.

¹⁷ P. Johansen. Ist die Herkunftsfrage der Liber-Census-Daniae gelöst? Einige Bemerkungen zu E. Kromans Artikel im 1. Heft des 11. Jahrg. dieser Zeitschrift (lk. 1–81). – Acta Philologica Scandinavica CXI, 1937, lk. 200.

¹⁸ O. Nielsen. Liber Census Daniae, Sissejuhatus (leheküljed numereerimata); P. Johansen. LCD, lk. 161.

¹⁹ Vt. nt. J. C. H. R. Steenstrup. Studier over Kong Valdemars Jordebog, ptk XIV; P. Johansen. LCD, lk. 3.

²⁰ C. Schirren. Verzeichniss, lk. 210.

²¹ P. Johansen. Ist die Herkunftsfrage...

²² Vrd. Tallinna Linnaarhiiv, f. 230, n. 1, s. Cm 3, Cm 8; vrd. ka nt. Paris, Bibliothèque nationale de France, latin 15 171, latin 14 194; Uppsala, Carolina Rediviva, C 621.

²³ P. Johansen. LCD, lk. 162; L. Arbusow. Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert, Mitau, 1904, lk. 175.

ümbert.²⁴ Selle versiooni järgi oleks Eestimaa nimistu sattumine Taani pooleldi juhus. Niisugune asjade käik näib ebatõenäoline: kui Taani kuningakojal oli eesmärk saada ülevaade terve riigi maadest, siis ei saanud selle ülemereprovinssi kirjeldamist jätta pelgalt juhuse hooliks. Kui Eestimaa nimistu koostamise taga oligi Thorkill, siis pidi ta olema kuningakojast selleks saanud vastava korralduse. Kui maade omaniku nimel võis veel olla mingi identifitseeriv tähtsus, siis adramaade arvu märkimine sai olla üksnes administratiivse ülesande tulemus. Johansen on adramaade märkimist seletanud Thorkilli vajadusega saada ülevaade oma potentsiaalsetest maksukohuslastest.²⁵ Tõenäolisem on siiski, et maksukohuslastest ülevaade saamine oli oluline eeskätt kuningakojale. Taani maade osas on valduste nimetuste juurde märgitud konkreetne sissetuleku suurus, Eestimaa osas selliseid märkusi teatavasti ei ole. Seda võiks seletada asjaoluga, et Eesti valduste maksukohustused ei olnud veel välja kujunenud ja maade suuruse hindamine oli maksude määramisele eeltööks. Adramaad on peetud juba vallutuseelseks maksustusühikuks ja ka taanlased võisid just selle võtta esialgseks maksustusalusena.²⁶

Väike Eestimaa nimistu asub koodeksis fol. 41v, suur nimistu algab järgmiselt leheküljelt, s. o. fol. 42r. Fol. 41 on poogna teine leht, poogna esimene leht fol. 40 on tühjaks jäetud, milles pole aga midagi imelikku – sisult uute osade ette jäeti keskaegsetes käsikirjades sageli vaba ruumi. Eestimaa osa alguses ei ole võrreldes varasema tekstiga kujunduses ega käekirjas mingit muudatust, seega pidid kopeerimiseks mõeldud eri sisuga tekstid olema kirjutajal korraga ees. Niisiis on ebatõenäoline, et Eestimaa nimistu aluseks oleks olnud mingi koodeksi teistest osadest oluliselt erinev, raskestiloetav mustand. Selle vastu räägib ka asjaolu, et fol. 40r–52r ja 53v–54v ehk Eestimaa nimistu lõpuosa on jäänud rubritseeri-

mata. Initsiaalid jäetakse pigem kirjutamata siis, kui kopeeritava teksti aluseks on selgesti loetav eeskuju, mille järgi saab initsiaale hiljem hõlpsasti lisada, mitte raskesti mõistetav mustand. Puudujäägid tekstivormistuses on eriti sisulise terviku moodustavate tekstiosade lõpul aga keskaegsetes käsikirjades tavalised.

Koodeksi saatus

Millalgi 13. sajandi teisel poolel kirjutas hoolikalt kirjakunsti õppinud munk üksi või abilis(t)ega ühtlaselt valmisjoonitud poognatele ümber rea eri sisuga tekste. Pole teada, mitmes eksemplaris tekste kopeeriti, kindel on aga see, et lõpuks koondati hulk ühesuguse mahuga poognaid ühte köitesse. Poognate ja seega ka köite formaat oli väike ning nii oli raamat algusest peale mõeldud pigem individuaalseks kasutamiseks kui raamatukoguriiulisse. Et materjali kokku hoida, eemaldati võib-olla just köitmise käigus vähemalt osa juba varem, kirjutamise ajal, puhtaks jäänud lehti. Köide jäi N. kloostri või vaimuliku valdusse ja selles veel olevale vabale pinnale tähendas anonüümne vaimulik aastaid hiljem üles ühe arvatavalt Fyni saarelt pärit Margareta-nimelise naise testamendi (testamendis on mainitud Fyni kohanimedid). Margareta isikust ei ole midagi teada. Et testamendi tagumine osa sisaldas kas testamenditäitja (kes võis olla koodeksi asupaigakloostri elutsev vaimulik) või kellegi teise jaoks vajalikke andmeid, lõigati pool lehte koos osaga testamendi tekstist võib-olla vahetult pärast Margareta surma köitest välja, et seal olevaid andmeid oleks mugavam kasutada. Veel ühele tühjale leheosale kirjutas keegi teine vaimulik üles Meie Isa palve, seegi aga lõigati hiljem köitest välja, et teksti oleks lihtsam pruukida. Niisiis oli köide vähemalt kuni Meie Isa palve üleskirjutamiseni, seega minimaalselt sadakond aastat pärast valmi-

²⁴ P. Johansen. LCD, lk. 154–157.

²⁵ Sealsamas, lk. 143–145.

²⁶ Vrd. V. Lang. Keskusest ääremaaks. Viljelusmajandusliku asutuse kujunemine ja areng Vihasoo-Palmse piirkonnas Virumaal. – Muinasaja Teadus, nr. 7, Tallinn, 2000, lk. 283–284; V. Lang. Vakus ja linnusepiirkond Eestis. Lisandeid muistse haldusstruktuuri uurimisele peamiselt Harjumaa näitel. – Keskus – tagamaa – ääreala. Uurimusi asutushierarhia ja võimukeskuse kujunemisest Eestis. – Muinasaja Teadus, nr. 11, Tallinn, 2002, lk. 132 jj.

mist, olema veel kasutusel, kuna keegi pidi teadma, et selles köites leidis vaba ruumi.

Ülalöeldu kinnituseks ei ole mingeid koodeksist sõltumatuid allikaid, tegu on vaid ole-tustega, mis põhinevad koodeksi välisel ilmel.

Paul Johanseni arvates võis kuningas Erik kinkida talle õperaamatuks valmistatud koodeksi Odense frantsisklaste konvendile, mille ta 1279. aastal orduga leppimise märgiks asutas. Koodeksis leiduvaid Taani annaale on umbes 1570. aastal surnud Petrus Olai kasutanud oma kroonikas. Olai oli endine frantsisklane ja külastas väidetavalt ka Odensed, mille konvendikirikus ta võis märkmeid teha. Samas oli konvent juba 1537.–1538. aastal laiali saadetud²⁷ ja pole välistatud, et Olai kasutas oma kroonikas mingit teist ärakirja kõnesolevatest annaalidest.

16. sajandi teisel poolel köideti koodeksi eri osad valesti kokku.²⁸ Varasemast köitest ei ole midagi teada. See kummaline töö lubaks arvata, et koodeks ei olnud varem üldse köidetud ja selle poognaid kasutati eraldi.

Umbes aastal 1600 valmistas anonüümne huviline A 41 maadeloetelu osast ärakirja, mis jõudis Bremeni linnaraamatukokku. 17. sajandi algupoolel kuulus köide taani ajaloolasele Stephanus Johannes Stephaniusele.²⁹ Erik Kromani arvates võttis Stephanus koodeksi endise Sorø tsistertslaste kloostrituledest 1586. aastal rajatud kooli³⁰ raamatukogust. Tema isa oli olnud Sorø kooli eestseisja, ta ise aga sealsamas õpilane ja hiljem professor.³¹ Rangelt võttes ei ole A 41 saatusest enne selle kuulumist Stephanus Johannes Stephaniusele midagi teada.

Stephanus kinkis koodeksi 1643. aastal Jürgen Seefeldile, kelle kaudu see jõudis Ringstedi kloostriraamatukokku. Taani skandaaelse riigimehe krahv Corfitz Ulfeldti 1651. aastal algatatud Taani-Rootsi sõjategevuse käigus pillutati Ringstedi raamatukogu laia-

li, koodeks A 41 sattus Bavelssesse, seejärel Malmösse ja kadus siis mõneks ajaks vaateväljalt. Osa Ringstedi raamatukogu raamatuid sattus müüki ja 1694. aasta paiku ostis I. G. Sparfvenfeldt koodeks A 41 kellegi Kopenhaageni kraamikaupmehe käest 12 Taani šillingi eest. Sparfvenfeldt eemaldas koodeksist maadeloetelu osa ja numereeris eemaldatud lehed tindiga, millest tulevad ka tänini jälgitavad ebakorrapärasused lehtede numeratsioonil. 1705. aastal kinkis Sparfvenfeldt koodeksi ülejäänud osa Stockholmi kuninglikule antikviteetide arhiivile, kus köide hakkas kandma signatuuri A 41. Pärast Sparfvenfeldti surma 1727. aastal jõudis antikviteetide arhiivi ka A 41 maadeloetelu osa. Mõlemad paigutati Stockholmi kuninglikku raamatukokku, kus raamatukoguhoidja Klemming 1851. aastal avastas nende kokkukuuluvuse ja nad ühendas. 1929. aastal jõudis “Codex Holmiensis” A 41 arhivaalide vahetuse tulemusena Kopenhaagenisse Taani Riigiarhiivi ja temast sai “Codex ex-Holmiensis”.³²

Teaduslik huvi koodeksi vastu

19. sajandi keskpaigani ei pärvinud koodeks A 41 kui tervik otsest teaduslikku huvi. Tegeldud oli peamiselt maadenimistuga, mis, nagu mainitud, oli umbes kahe sajandi jooksul koodeksist lahutatud. Juba maadeloetelu poognate eemaldamise fakt räägib erilist tähelepanust just selle tekstiosa vastu, see aga oli puhtalt uusaegne antikvaarne ja ajalooline huvi, millel polnud mingit seost koodeksi kunagise koostamise eesmärgiga.

Samas ei olnud maadenimistu esimene A 41 osa, mis trükki jõudis. Esimesena editeeriti “Scriptores Rerum Danicarum” 1772. aastal koodeks A 41-s leiduv Taani kuningate nimekiri,³³ järgmisel aastal merereiside kirjel-

²⁷ P. Johansen. LCD, lk. 164.

²⁸ Sealsamas, lk. 148.

²⁹ Sealsamas, lk. 165.

³⁰ Meyers Konversations-Lexikon. Sechszehnter Band, Leipzig und Wien, 1897, lk. 117.

³¹ E. Kroman. Über die Herkunft; P. Johansen. Ist die Herkunftsfrage..., lk. 199.

³² P. Johansen. LCD, lk. 165.

³³ Scriptores Rerum Danicarum medii aevi (SRD), I, ed. J. Langebek, Hafniae, 1772, lk. 19–20.

dus Taanist Pühale Maale ja Taanist Eestisse³⁴ ja 1774. aastal Taani kroonika.³⁵ "Scriptores Rerum Danicarumi" esimeste köidete editeerija Jakob Langebek esitas koodeks A 41 kohta ka lühikese kodikoloogilise kirjelduse: *Codex autem ille antiqvissimus & rarissimus est membranaeus formae Qvartae minoris* – "See väikeses kvartformaadis koodeks on ülimalt vana ja haruldane".³⁶ Hindamisraamatu tekst ilmus alles "Scriptores Rerum Danicarumi" VII köites 1792. aastal, ent mitte originaali, vaid vigase ärakirja järgi.

See väljaanne õhutas huvi maadenimistu vastu ka Eestis, mille väljenduseks olid esmalt Georg Magnus Knüpfferi, tema järel Carl Julius Pauckeri, Friedrich Georg von Bunge ja Carl Schirreni käsitlused ja editsioonid.³⁷ Eestimaa nimistust tegi ärakirja ka Hermann Hildebrand,³⁸ selle ärakirja saatusest pole aga midagi teada.

Pärast Klemmingi 1851. aasta avastust huvi koodeksi vastu tõusis; hakati uurima kõite koostamise põhjusi. Tähelepanu keskmesse jäi endiselt administratiiv- ja agraarajalooline külg, s. t. koodeksi maadenimistu. Lühikese vaheajaga ilmusid O. Nielsen ja J. Steenstrupi editsioonid,³⁹ mis sisaldasid mõlemad ka A 41 kodikoloogilist kirjeldust ja üldist sisulist ülevaadet. Nielsen editsiooni ei hinnata kuigi kõrgelt, sellest puudub muu hulgas ka suur Eestimaa nimistu, esitatud on ainult väike.⁴⁰ Ka puuduvad

Nielsen editsioonis originaali foolionumbrid.

Seni kõige põhjalikumaks on jäänud Svend Aakjæri editsioon,⁴¹ mille esimene, maadenimistu transkriptsiooni sisaldav osa ilmus 1926. aastal. Siin on esitatud nii suur kui ka väike Eestimaa nimistu.⁴² Maadenimistu editsioonide ja käsitluste reaga liitub ka Paul Johanseni 1933. aastal ilmunud "Estlandliste".⁴³ Selleks ajaks oli Taanis, Eestis, Rootsis, Soomes ja Saksamaal ilmunud juba umbes 30 erinevat koodeks A 41-t, peamiselt aga selle maadenimistut käsitlevat administratiiv-, agraar- ja keeleajaloolist editsiooni ja käsitlust.⁴⁴ Koodeksi kui terviku editsioon puudub tänini.

Reaktsioonina Johanseni raamatule ilmus 1936. aastal Erik Kromani põhjalik artikkel "Hindamisraamatu" tekkeprobleemidest, mis vaidlustas Johanseni seisukohti eriti koodeksi koostamise oletatavate põhjuste osas, loobudes üldse koodeksi koostamise kindla eesmärgi otsimisest.⁴⁵ Nagu eespool mainitud, pehmendas Johansen sellele kriitikal vastates oma varasemaid seisukohti.

20. sajandi algul tärkas Eestis keeleteaduslik huvi Eestimaa nimistu, täpsemalt selle kohanimede vastu.⁴⁶ Jaan Jõgever ja Mattias Johann Eisen andsid oma lühikäsitlustes ka sissejuhatava ülevaate kogu koodeksi sisust ja senisest uurimisest. Nende ülevaadete kvaliteet ei ole siinkohal oluline, tähtis on see, et

³⁴ SRD V, Hafniae 1783, lk. 622–623.

³⁵ SRD III, Hafniae 1774, lk. 259–265.

³⁶ SRD III, lk. 259–260. Siin on koodeksi signatuuris trükiviga, signatuuriks on märgitud A 14.

³⁷ Vt. bibliograafiat P. Johansen. LCD, lk. 997–999; Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, hrsg. v. Fr. G. v. Bunge, Bd. I, Reval, 1883, nr. 472, vt. ärakirja numereerimata lehtedele veerg 768–769 vahel (see ärakiri on valmistatud faksiimile järgi).

³⁸ Hermann Hildebrand märkis enda kopeeritud tekstide algusesse tavaliselt pliitsiga oma initsiaalid H. H. Selline märged leidub ka koodeks A 41-s fol. 41v ehk Eestimaa nimistu algul ülal vasakus nurgas.

³⁹ O. Nielsen. Liber Census Daniae; J. Steenstrup. Studier over Kong Valdemars Jordebog.

⁴⁰ O. Nielsen. Liber Census Daniae, lk. 81.

⁴¹ S. Aakjær. Kong Valdemars Jordebog.

⁴² Sealsamas, lk. 144–162.

⁴³ A 41 kui terviku sisu ja tekkeprobleemide kohta vt. P. Johansen. LCD, lk. 148–165.

⁴⁴ Vt. bibliograafiat P. Johansen. LCD, lk. 997–999.

⁴⁵ E. Kroman. Über die Herkunftsfrage.

⁴⁶ W. Schlüter. Der Norden Europas in der mittelalterlichen Kartographie. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft 1905, Dorpat, 1906, lk. 11; W. Schlüter. Die Estnischen Ortsnamen im Liber census Daniae. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft 1907, Dorpat, 1908, lk. 1–65; J. Jõgever. Vane-mad Eesti keele kirjutatud hallikad ja Liber Census Daniae. – Eesti Kirjandus 1913, nr. 3, lk. 115–119; J. Jõgever. Mis kõnelevad Liber Census Daniae (Daani hindamise raamatu) kohanimed Eesti rahva minevikust. – Eesti Kirjandus 1913, nr. 4/5, lk. 156–168; M. J. Eisen. Daani hindamise raamat. Liber census Daniae, Tallinn, 1920; E. V. Saks. Commentaries on the Liber Census Daniae. Studies in Medieval European History, Montreal, 1974.

nii lühikestes käsitlustes peeti vajalikuks koodeksi üldiseloomust üldse juttu teha. Ilmselt võttis Jaan Jõgever esimesena kirjasõnas kasutusele ka “Liber Census Daniae” eestikeelse nimetuse – “Daani hindamise raamat”.⁴⁷ Eiseni ülevaade 1920. aastast on viimane, milles eesti keeles koodeksi A 41 kui terviku sisust ja uurimisloost räägitakse.

Enamik ülalviidatud väljaandeid on tänapäeval suhteliselt vähe tuntud ja igal eesti professionaalsel ja asjaarmastajast ajaloolasel seostub “Taani hindamisraamat” ja selle Eestimaa nimistu Paul Johanseni 1933. aastal ilmunud käsitlusega. Selline hoiak on suuresti põhjendatud – on ju Johanseni raamat mitmes asustusajaloolises küsimuses lausa asendamatu abivahend, mis nüüdseks on kohati omandanud iseseisva allika väärtuse. Johanseni uurimuse sissejuhatavas osas leiduv kompaktna historiograafiline ülevaade ja koodeksi A 41 ning tema üksikute osade kirjeldus jäävad aga tavaliselt paraku tähelepanu alt välja.

Pärast Teist maailmasõda kadus huvi koodeksi A 41 kui terviku vastu Eestis lõplikult ning kasutusse jäi peamiselt Johanseni vahendatud Eestimaa nimistu, mida pruugiti eeskätt agraar- ja administratiiv-, vähem rahvastikuajaloolistel eesmärkidel.⁴⁸ Algab Eestimaa nimistu täielikult “iseseisev elu” eesti ajalookirjanduses. Selline Eestimaa nimistu kontekstist eraldamine peegeldub ka teatmeteoste lihtsustustendentsides: kui Eesti Entsüklopeedia V köide 1935. aastast kirjutab vastava märksõna all, et tegu on osaga “kirjusulisest pärgamentkõitest”,⁴⁹ siis ENE-s ja EE-s kirjutatu pole küll otseselt vale, aga kujuneb taustateadmisteta lugeja jaoks ühekülgses ja eksitavaks: “pärgamentkõide ... sisaldab andmeid peamiselt maavaldussuhete kohta”.⁵⁰

Eraldi tähelepanu, küll viitamata koodeksi A 41-le kui tervikule, on lisaks maadenimistule pälvitud üksnes ülalmainitud merereisi kirjeldus Taanist Eestisse.⁵¹ Koodeksi A 41 teistes osades leiduvad lühiteated Eesti kohta on tähelepanu alt välja jäänud: Taani annaolid lõpevad Eesti-retke märkimisega 1219. aastal ja piiskopkondade loetelus on fol. 78r Lundi peapiiskopi üheksa sufragaani seas märgitud ka Tallinna (Rävala) ja Viru piiskoppi.

Ühelt poolt ei nõuagi agraar- ja rahvastikuajaloo uurimine Eestimaa nimistu käsitlemist suurema tekstikorpuse osana, teisalt aga tekitab selline esituslaad eksliku mulje Eestimaa nimistu erakordsusest mitte ainult Eesti ajaloo seisukohast, vaid ka käsikirja koostajate ja kaasaegsete jaoks 13. sajandil.

Kokkuvõtteks

17.–18. sajandi taani ajaloolased ilmutasid koodeksi A 41 vastu oma ajale iseloomulikku antikvaarset huvi. Kaasaegne tõsiseltvõetav teaduslik huvi koodeksi A 41 vastu tekkis 19. sajandi keskel ja on tänini piirdunud peaaeglikult maadenimistuga ning sellest tulenevate administratiiv-, poliitilise, põllumajandus- ja keeleajaloo küsimustega. Merendusajaloolise huvi väljenduseks on olnud lühemad käsitlused nn. Valdemari mereteest. Selline huvi on ajaloolaste seisukohalt ka igati põhjendatud – ei anna ju keerubi tiivasulgede tähenduse või Benedictuse reegli versiooni põhjal kuidagi ajaloolisi, eriti traditsioonilises mõttes regionaalajaloolisi järeldusi teha. Koodeksist kui tervikust tulenevateks küsimusteks jäävad koodeksi tekke asjaolud ja eri tekstide osa selles kogumis, mis senistes uurimustes on eten-

⁴⁷ J. Jõgever. Vanemad Eesti keele kirjutatud hallikad, lk. 115.

⁴⁸ Ë. Tarvel. Osnovy zemlepol'zovanija i obloženija èstonskogo krestjanstva v XIII–XIX vekax. Aftoreferat na soiskanie učenyj stepeni doktora istoričeskix nauk, Tallinn, 1971, lk. 10–11; E. Tarvel. Adramaa. Eesti talurahva maakasutuse ja maksutuse alused 13.–19. sajandil, Tallinn, 1972; H. Palli. Rahvastik ja ajalugu, Tallinn, 1973, lk. 90–91; Taani Hindamisraamat Harjumaa vanimatest küladest, koost. Mati Mandel. Harjumaa Muuseum, Tallinn, 1990; M. Ainsaar. Eesti rahvastik Taani Hindamisraamatust tänapäevani, Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997, lk. 13.

⁴⁹ Eesti Entsüklopeedia V, Tartu, 1935, lk. 351.

⁵⁰ Eesti Nõukogude Entsüklopeedia IV, Tallinn, 1972, lk. 430; Eesti Entsüklopeedia 9, Tallinn, 1996, lk. 172.

⁵¹ Vt. nt. L. Tiik, Keskaegsest mereliiklusest Balti merel ja Soome lahel. – Eesti Geograafia Seltsi Aastaraamat 1957, Tallinn, 1957, lk. 207–230, siin eriti lk. 212; E. Väre. Jooni Eesti kartograafia ajaloo. – Eesti Geograafia Seltsi Publikatsioonid I, Tallinn, 1960, lk. 12.

danud kõrvalist või sissejuhatavat osa. Et muud allikad koodeksi kohta teateid ei anna, jääbki nende küsimuste lahendamise suunas tehtavate oletuste ainukeseks allikaks koodeks ise.

Kõik uurijad on A 41 tekkeajaks pidanud 13. sajandi lõppu ja nii käsikirja sisu kui ka vormi arvestades ei ole otsest põhjust sellele vastu vaielda. Nagu eespool mainitud, pärinevad aga kõik koodeksi otseselt või kaudselt dateeritavad tekstiosad hiljemalt 13. sajandi keskpaigast. Seega, kui tekstid kopeeriti tõesti 13. sajandi lõpul, ei olnud nende päevakajalises koostajatele oluline.

Raamatu mitmes osas on nii sisulisi kui ka vormistusalaseid vigu ja puudujääke. Miski ei näita, et koodeksi mõnele osale oleks omistatud suuremat sisulist kaalu kui teistele. Nagu öeldud, leidub A 41-ga analoogilisi tekstikogumeid ka teiste kõrgkeskaegsete köidete seas. A 41 puhul väärivad erilist esiletõstmist selles sisalduvate maadeloetelude süstemaatilisus ja ulatuslikkus.

Senised uurimused on lähtunud A 41 uniikaalsusest, s. t. sellest, et koodeksi tekstid kopeeriti ühekordselt mingil kindlal eesmärgil. Samas on koodeksi teoloogilised osad variandid omal ajal laialt tuntud tekstidest. Arvestades skriptooriumide tavalist praktikat, on väga ebatõenäoline, et A 41 kirjutaja(d) kompileeris(id) mitmeid tekstiosio ise mustandite abil. Nagu eespool juba rõhutatud, pole niisiis ka põhjust arvata, et just maadenimistu ja eriti selle Eestimaa osa aluseks oleks olnud raskestimõistetavad mustandtekstid. Esialgse (mustand)versiooni ja A 41 ära kirja vahel oli tõenäoliselt rohkem kui üks koopia.

Mõnede poognate lõpust on sisuliste osade lõppemise järel lehti eemaldatud, ent kunagi mitte rohkem kui üks või kaks lehte. Niisiis suutis kirjutaja (või kirjutajad), kes käekirja järgi otsustades oli(d) kogenud, üsna hästi arvestada teksti mahtu, mis toetab arvamust, et algmaterjal oli pigem puhtand kui mustand.

Koodeks A 41 ei pruukinud olla üks kindla eesmärgiga ainuexemplaris koostatud köide, pigem on see vaid üks kogum mitmes eksemplaris eksisteerinud tekstidest, mis võisid olla või ka mitte olla koondatud veel teisteks ki köideteks. Ka A 41 poognad võisid mingi

aeg pärast valmimist olla kasutusel lahtiselt, kuigi otseseid märke selle kohta pole.

Sisult on koodeks A 41 teatmeteos Taani riigi ja kristliku maailma maade ning vaimulike asjade kohta. Kõige lihtsam on sellist tekstikogumit ette kujutada kõrgema vaimuliku käsi- raamatuna.

Iga eraldi teaduskäibesse toodud allikas hakkab selle käibesse toomise järel nii professionaalsel kui ka populaarsel tasandil elama iseseisvat elu ja tema esialgne eesmärk ja kontekst ähmastuvad või ununevad sootuks. See ei tähenda, et nt. A 41 Eestimaa nimistut ja selle tekke asjaolusid ei võiks eraldi uurida. Küll aga on Eestimaa nimistu algversiooni koostamise ja tema ära kirja A 41-ga liitmise põhjused ilmselt erinevad, samuti nagu ka kõigi teiste A 41 tekstide puhul – ei koostatud ju Täani kroonikat või keerubi tiivasulgede tähendust käsitlevat teksti algselt selleks, et liita need millalgi tulevikus ühe teatud kõite koosseisu. S. t. küsimus, miks koostati Põhja-Eesti maade loetelu ja miks see loetelu ümber kirjutati ja teiste tekstidega kokku köideti, on kaks või isegi kolm täiesti erinevat küsimust, mida ükski uurija pole seni rahuldavalt lahendada suutnud. Ka ülalpool on pakutud vaid alternatiivseid oletusi koodeksi võimaliku tekkeloo kohta, et ärgitada järele mõtlemale selle tähtsuse üle tema kunagiste koostajate ja kasutajate. Nüüdseks rohkem kui kaks sajandit kestnud pingutustest hoolimata jääb "Codex ex-Holmiensis" A 41 oma saladust aga endiselt hoidma.

Tiina Kala

(1967)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo osakonna 1991. aastal, kaitsnud 2001. aastal samas doktoriväitekirja teemal "Euroopa kirjakuultuur hiliskesk-aegsetes õppetekstides, Tallinna dominikaanlase David Sliperi taskuraamat". Töötab alates 1991. aastast Tallinna Linnaarhiivis. Peamised uurimissuunad: Eesti keskaegne kirikulugu, hiliskeskaegsete tekstide ja vormi seosed, Tallinna varasem õigusajalugu.